

Ι. Ν. ΠΕΡΥΣΙΝΑΚΗΣ

*ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ:
ΘΕΟΓΝΗΣ*

⚔

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ "ΠΑΛΙΜΨΗΣΤΟΝ"
ΤΗΣ ΒΙΚΕΛΑΙΑΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
(Τεύχος 11)

ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1991

I. N. ΠΕΡΥΣΙΝΑΚΗΣ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ:
ΘΕΟΓΝΗΣ

*τὰ μὲν ὧν οὐ δύνανται νήπιοι κόσμῳ φέρειν,
ἀλλ' ἀγαθοί, τὰ καλὰ τρέψαντες ἔξω (Πίνδ. Πυθ. 3.82-3)*

J. Kambitsi in memoriam
(† 7 Αὐγούστου 1990)

Σε μιά δόκιμη μετάφραση ενός δόκιμου βιβλίου για την εργασία στην αρχαία Ελλάδα διαβάζουμε, σε μετάφραση επίσης, τους έξης στίχους από την αρχαία ελληνική γραμματεία: «Ταιριάζει σ' όλους τους καλούς ανθρώπους να κατέχουν τὸν πλοῦτο καὶ ὁ χυδαῖος νὰ κοπιάζει στὴ μισζεριά του»¹. Ὁ πλοῦτος δηλ. ταιριάζει στοὺς καλοὺς καὶ ἡ πενία στοὺς χυδαίους, τοὺς κακοὺς, πράγμα ὅμως πὺν βέβαια δὲν συμβαίνει σήμερα στὴ ζωὴ. Καὶ στὸ μέτρο πὺν τὰ ἀρχαία ἐλληνικά κείμενα περιέχουν, ὅπως πιστεύεται, διαχρονικὲς ἀξίες καὶ ἀλήθειες, μιὰ τέτοια μετάφραση καὶ ἐρμηνεία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, ὑποσκάπτει ἐκ τῶν ἔνδον τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ σημασία τῆς, ἀφοῦ τὴ φέρνει ἀντίθετη μὲ τὴ ζωὴ, καὶ τὴν καθιστᾷ ἐπομένως ἀναξιόπιστη.

Πρόκειται γιὰ τοὺς ἐξῆς στίχους τοῦ Θεόγνη:

*καὶ γάρ τοι πλοῦτον μὲν ἔχειν ἀγαθοῖσιν ἔοικεν,
ἢ πενήνῃ δὲ κακῷ σύμφωρος ἀνδρὶ φέρειν (525-26).*

Οἱ κρίσιμες λέξεις εἶναι: *ἀγαθός* καὶ *κακός*. Καὶ ἔχουμε συνηθίσει νὰ μεταφράζουμε τὸ *ἀγαθός* μὲ τὸ «καλός» καὶ τὸ *κακός* μὲ τὸ «κακός». Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὶς κρίσιμες ἐπίσης ἀπὸ ἄποψη ἠθικῆς λέξεις, *ἔοικε*, *σύμφωρος*, τὸ *ἔοικε* ἀποδίδουμε μὲ τὸ «εἶναι φυσικό» (ἀλλὰ σύμφωνα μὲ ποιοῦ τὰ κριτήρια;). Μιὰ τέτοια μετάφραση διαπράττει τὸ μεθοδολογικὸ σφάλμα ὅτι ἐξισώνει ἓνα ὄρο ἠθικῆς συμπεριφορᾶς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης, *ἀγαθός*, μὲ ἓνα ἄλλο ὄρο ἠθικῆς τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητας, «καλός», ὡσὰν νὰ μὴν ὑπῆρχαν 26 περίπου

1. Πρόκειται γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ G. Glotz, *Ἡ Ἐργασία στὴν Ἀρχαία Ελλάδα. Οἰκονομικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδας. Ἀπὸ τὴν ὀμηρικὴν περίοδο ὡς τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση* (μετάφρ.

A.A. Βαγενᾶ, Δίφρος, Ἀθήνα 1982) σ. 91. Ἡ χρησιμοποίηση, φυσικά, τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι τυχαία. Τὸ κείμενο τοῦ Θεόγνη παρατίθεται ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ M.L. West.

αἰῶνες ἐνδιαμέσως, και ὥσαν νά μήν ἔχει ἀλλάξει τὸ περιεχόμενο τῶν λέξεων μέσα σέ τόσο χρονικό διάστημα, ὥσαν ἡ γλώσσα νά εἶναι ἓνα νεκρὸ σῶμα πού δέν ἐξελισσεται.

Βέβαια τὸ γεγονός ὅτι ἓνα πολὺ ὑψηλὸ ποσοστὸ λέξεων τῆς νέας ἑλληνικῆς ὑπάρχουν και στήν ἀρχαία εὐκόλα μπορεῖ νά ὀδηγήσει στήν παρανόηση, ὅτι ἔχουν τὴν ἴδια σημασία. Ἀλλά οἱ λέξεις και ἡ γλώσσα δηλώνουν φυσικά τις ἀνάγκες ἐκείνου πού τις ὀμιλεῖ και σημαίνουν τὸ περιεχόμενο ἐκείνου πού τους ἐπιβάλλει ὁ φορέας τους, ἐκεῖνος πού τις καθιερώνει. Ἡ χρήση τους δίδει τὴ σημασία τους. Ἀκόμη και στίς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χώρες ἡ ἀκριβὴς μετάφραση τῶν ὄρων αὐτῶν, τῶν ὄρων δηλ. πού δηλώνουν πολιτικὴ ἢ ἠθικὴ συμπεριφορά, τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς εἶναι δύσκολη και ὀδηγεῖ συχνά σέ παρανοήσεις, καθὼς, ἢ υἰοθετεῖται μία σταθερὴ ἀπόδοση κάθε τέτοιου ὄρου, ἢ δέν ἐξετάζονται κάθε φορά τὰ συγκεκριμένα πολιτικά και κοινωνικά συμφραζόμενα τῆς ἐποχῆς και τοῦ συγγραφέα. Ἡ νεοελληνικὴ ὁμως γλώσσα και πραγματικότητα, δικαιολογημένα εἶναι πολὺ πῶ ἐπιρροπῆς στή διάπραξη αὐτοῦ τοῦ σφάλματος, ἀφοῦ πολλές λέξεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ὑπάρχουν και στή νέα. Ἀκόμη πρέπει νά ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ὅλη ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ λογοτεχνία εἶναι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἔχοντος, «ὀμιλεῖ» δηλ. τὴ γλώσσα τοῦ ἀγαθοῦ. Βέβαια εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Ὅμηρος βρῖσκει τρόπους νά διατυπώσει κάτω ἀπὸ τις γραμμὲς του και τὴν ἄλλη ἄποψη ἢ ὅτι ὁ Ἡσίοδος γράφει γιὰ αὐτόν πού προσπαθεῖ νά γίνει ἀγαθὸς ἢ ὅτι οἱ ἱαμβοὶ μπορεῖ νά δηλώνουν και τὴν ἀντίθετη ἀπόψη λόγω σκωπτικῆς διάθεσης ἢ ὁ Εὐριπίδης νά ἀνέτρεψε τὰ καθιερωμένα. Ὅμως ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ λογοτεχνία, καθὼς και ἡ ἱστορία, εἶναι ἔργο τῶν ἀγαθῶν και γιὰ τους ἀγαθοῦς.

Γιὰ νά ἀποφευχτοῦν τέτοια σφάλματα, κρίσιμα ὄχι μόνο στήν ἐπιστήμη, ἀλλά και στήν ἐκπαιδευτικὴ πραγματικότητα, ἐπιβάλλεται νά ἐξετάζονται κάθε φορά τὰ συγκεκριμένα ἰδεολογικά και πολιτικά δεδομένα τῆς ἐποχῆς και τοῦ συγγραφέα, και νά ἐξετάζεται διαχρονικά ἡ ἐξέλιξη και τὸ νέο περιεχόμενο πού ἀποκτᾷ κάθε λέξη σέ κάθε συγγραφέα. Ἰδιαίτερα γιὰ τις λέξεις ἠθικοῦ περιεχομένου δέν πρέπει νά διαπραττεται ἡ ἀφέλεια ὅτι δηλώνουν και στὰ ἀρχαία ἑλληνικά ὅ,τι δηλώνουν και στή νέα ἑλληνικὴ, στήν ὁποία ὁμως τὸ περιεχόμενό τους ἔχει κατὰ πολὺ ὑπαγορευτεῖ ἀπὸ τὸν χριστιανισμό, ἢ ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ἀριστοτέλη και τῶν ἐπιγόνων τους².

Προτοῦ ἐξετάσουμε τὴ σημασία τῶν ὄρων αὐτῶν (ἀγαθός, κακός) στὸν

2. Ὁ μελετητὴς τοῦ ἀρχαίου κόσμου πρέπει νά ὑπαισέλθει στὸ παρελθόν τὸ ὁποῖο ἐρευνᾷ και νά ζήσει κατὰ τὴν ὥρα αὐτὴ ὅπως ἔζησαν οἱ ἄνθρωποι τῶν ὁποίων τὴ συμπεριφορά ἢ τὴ ἀξία ἐξετάζει, χωρίς φυσικά νά μείνει στραμμένος μόνο πρὸς αὐτό, ἀλλά ἐφοδιασμένος μετὴ γνώμη τοῦ παρόντος και πλουσιότερος ἀπὸ τὴν ἐμπειρία πού ἔχει ἀντλήσει ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ὁ διάλογος μετὸ παρελθόν

ἀποκτᾷ κάποιο νόημα μετὸς μετὰ μεγαλύτερη προσοχὴ τὸ ἀκοῦμε και ὅσο περισσότερο συνειδητοποιοῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπομακρυσμένο παρελθόν, τόσο πού στὸ τέλος ὁ διάλογος αὐτὸς εἶναι ἓνας σύγχρονος διάλογος πού ἀφορᾷ στὸ παρόν: Πβ. A. Parry, *The Making of Homeric Verse. The Collected Papers of Milman Parry* (Oxford 1971), repr. 1987) σσ. lix-lx, 1 etc. M. Finley, *Aspects of Antiquity. Discoveries and*

Θέογνη εἶναι ἀναγκαῖο νὰ κάνουμε μία σύντομη ἀναδρομὴ στὴ σημασία τους ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν "Ὀμηρο. Ἄγαθός στὸν "Ὀμηρο σημαίνει ταυτόχρονα γενναῖος στὸν πόλεμο, εὐγενής, πλούσιος καὶ κοινωνικά καὶ πολιτικά σὲ ὑψηλὴ θέση, ἄξιος νὰ προστατεύσει τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν *οἶκο* του³. Εἶναι θέμα συμφραζομένων κάθε φορὰ ποῖα ἀπὸ τίς σημασίες αὐτὲς τονίζεται περισσότερο, ἀλλὰ πάντοτε, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ ἐλάχιστες περιπτώσεις, συνυπάρχουν ταυτόχρονα ὅλες. Ἦδη ὅμως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου ἄρχισε ὁ ἐπιμερισμὸς τῆς ἀρετῆς. Ἡ τυπικὴ π.χ. ἔκφραση *βοὴν ἀγαθὸς Διομήδης* δηλώνει ὅτι ὁ Διομήδης εἶχε ἰδιαίτερη ἐπίδοση στὴν πολεμικὴ βοή, σημαντικὸ προσὸν βέβαια γιὰ τὴ μάχη, καὶ ἐπομένως συστατικὸ στοιχεῖο τῆς γενναιότητος, ἀλλὰ τὴν ἴδια ὥρα σημαίνει πάντοτε ὅλες τίς ἄλλες ἀρετὲς ποὺ περιέχονται στὸ ἐπίθετο.

Τὸ ἐπίθετο *κακός* σημαίνει πρῶτιστα ἄνθρωπος ταπεινῆς καταγωγῆς, φτωχός, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ προστατεύσει τὸν ἑαυτό του, ἀσχημὸς ἐξωτερικά, καὶ ἀργότερα δειλὸς στὸν πόλεμο, ἀφοῦ ὁ *κακός* δὲν εἶχε ἀρχικά τὸ δικαίωμα νὰ φέρει ὅπλα.⁴ Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπευθυνόμενος στὸν Τηλέμαχο καὶ τὸν Πεισίστρατο, τὸ γιό τοῦ Νέστορα, ὁ Μενέλαος λέγει: *ἀνδρῶν γένος ἐστὲ διοτρεφέων βασιλῆων / σκηπτούχων, ἐπεὶ οὐ κε κακοὶ τοιοῦσδε τέκοιεν* ('Ὀδ. 4.63-4), ὅπου τὸ *κακοὶ* ἀναφέρεται σαφῶς στὴν κοινωνικὴ κατάσταση τοῦ πατέρα τοῦ Πεισίστράτου καὶ τοῦ Τηλεμάχου. Ἡ σημασία τῶν ἐπιθέτων αὐτῶν, *ἀγαθός*, *κακός*, ὅπως καὶ ὅλη σχεδὸν ἡ γλῶσσα τοῦ Ὀμήρου ἦταν σχεδὸν ἀπτή καὶ συγκεκκριμένη. Ἡθικὴ σημασία εἶχαν στὸ μέτρο ποὺ τὸ ἐπίθ. *κακός* ὀνόμαζε καὶ ἔκρινε συμπεριφορῆς ποὺ ταίριαζαν στοὺς *κακούς*, καὶ τὸ ἐπίθ. *ἀγαθός* ὀνόμαζε συμπεριφορῆς ποὺ ταίριαζαν στοὺς *ἀγαθούς*.

Καὶ ὁ Ἡσίοδος ἀναγνωρίζει στὴν ἀρετῇ τὴν ὑπέριστα ἄξια τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ὁ πλούτος πρέπει νὰ ἀποκτηθεῖ μὲ τὴν ἐργασία: ὅταν ὅμως ἀποκτηθεῖ βοηθεῖ τὸν ἔχοντα νὰ ἀποφύγει τὴν ἀδικία ἀπὸ τοὺς *βασιλῆς*. Ἡ *δίκη* ἐξασφαλίζει τὴν εὐνομούμενη πολιτεία, ὅπου ὅμως παραβιάζεται, ἡ πόλη ταράσσεται ἀπὸ συμφορῆς. Στὸν Τυρταῖο ἔπειτα, καὶ στὸν Καλλίνο, ἡ ἀρετῇ ἐπιμερίζεται στὴν πολεμικὴ γενναϊότητα. Τὸ νὰ σκοπώνεται κανεὶς στὸν πόλεμο *ἐνὶ προμάχοισιν*, ἀποτελεῖ τὴν *κατ' ἔξοχην ἀρετῇ: ἡδ' ἀρετῇ*, αὐτὸ εἶναι τὸ *ξυνὸν ἐσθλόν*. Γιὰ τὸν Ξενοφάνη ἡ *κατ' ἔξοχην ἀρετῇ* εἶναι ὁ πολιτικὸς λόγος ποὺ ὠφελεῖ τὴν πόλη, ἐξα-

Controversies (Harmondsworth 2 1977), σ. 15· Α. Γκάττζιου-Τάττη, «Ἡ Συμβολὴ τοῦ M. Finley στὴ μελέτῃ τῆς οικονομίας καὶ τῆς κοινωνίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας» (*Δωδώνη* 19 (1990) 31-45) σ. 32.

3. Πβ. A.W.H. Adkins, *Merit and Responsibility. A Study in Greek Values* (Oxford 1960, repr. 1975), κεφ. iii σσ. 30-60, 61-72. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Adkins, ποὺ συνεχίζουν οὐσιαστικά τίς ἀντιλήψεις τοῦ E.R. Dodds καὶ τοῦ M. Finley, ἀναπτύχθηκαν ἔκτοτε σὲ μιά σειρά ἄρθρων καὶ βι-

βλίων. Βέβαια κριθῆκαν καὶ ἐπικρίθησαν (C.J. Rowe, K.J. Dover, A.A. Long), ἡ τροποποιήθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν (H. Lloyd-Jones, J.M. Redfield, E.A. Havelock, M. Scott, W. Donlan), ἀλλὰ εἶναι θεμελιώδεις γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου καὶ ἀποτελοῦν οὐσιαστικά μὰ «σολή», μὰ ὀπτικὴ προσέγγιση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας. Ἡ παρούσα ἀνάλυση ἀκολουθεῖ αὐτὴ τὴν προσέγγιση.

4. Adkins, *αὐτόθι*.

σφαλίζει την εὐνομία και αὐξάνει τὸν πλοῦτο της. Εὐνομία και δυσνομία εἶναι και γιὰ τὸ Σόλωνα τὸ ὄραμα τῆς δίκαιης και ἄδικης πόλης. Ἡ ἀρετὴ ἐξασφαλίζει τὴν εὐνομία και τὸν πλοῦτο ποῦ παραμένει σταθερός, ἐνῶ οἱ ἄδικες πράξεις προκαλοῦν τὴν δυσνομία, τὸν πλοῦτο ποῦ εἶναι ἀναμειγμένος με ἄτη, και ἄλλα κακά γιὰ τὴν πόλη. Στὸν Ἀλκαῖο γιὰ πρώτη φορὰ ἀναλύεται και διαχωρίζεται ὁ ἀγαθὸς ἀπὸ τὸ διπλὸ περιεχόμενο τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς και τοῦ πλοῦτου, και ἀναγνωρίζεται ὅτι «τὰ χρήματα εἶναι ὁ ἄνθρωπος» ἐνῶ ὁ πένης δὲν εἶναι ἀγαθὸς οὔτε ἀπολαμβάνει τιμές. Γιὰ τὴ Σαλπῶ ἢ διατήρηση τοῦ πλοῦτου και τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς ἀποτελεῖ ἀρετὴ και εὐδαιμονία. Ὁ Σιμωνίδης, τέλος, διαπιστώνει πὼς ἀγαθὸς δὲν ὑπάρχει ἀφοῦ ἀργὰ ἢ γρηγόρα ὁ ἄνθρωπος προσβάλλεται ἀπὸ ἀτυχίες και συμφορές (μόνο ὁ θεὸς ἔχει αὐτὸ τὸ γέρας), και θεωρεῖ ἀγαθὸ τὸν πόλιτη ποῦ δὲν πράττει τίποτε αἰσχροῦ με τὴ θέλησή του, και γνωρίζει τὴ δίκη ποῦ ὠφελεῖ τὴν πόλη.

Τὰ Θεογονίδια εἶναι λόγος γιὰ τὴν ἀρετὴ, τὴν κακία, τὸν ἀγαθὸ και τὸν κακό. Ἀπομένει νὰ δοῦμε τὴ σημασία τους⁵. Πρῶτα ὁμως πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε σύντομα στὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ⁶. Τὰ Μέγαρα ἦταν ὑπὸ τὴν τυραννία τοῦ Θεαγένη ἀπὸ τὸ 640 μέχρι τὸ 610. Τὸ καθεστῶς μετὰ τὸ 610 χαρακτηρίζεται κατὰ τὸν Πλούταρχο ἀπὸ *σωφροσύνη*, μὰ μετρημένη ὀλιγαρχία ποῦ περιελάμβανε ἀγαθοὺς. Γρηγόρα ὁμως ὕστερα ἀπὸ τὸ 600 ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν ἀχαλίνωτο, ἄκρατο ἢ ἀκόλαστο δημοκρατία, στὴν ὁποία συμμετείχαν πλούσιοι και πένητες, ἀγαθοὶ και κακοὶ: *Μεγαρεῖς Θεαγένη τὸν τύραννον ἐκβαλόντες, ὀλίγον χρόνον ἐσω-*

5. Ὁ Στ. Κορρές στὸ βιβλίο του Ἀρχαῖοι Ἕλληνες Λυρικοὶ τ. 1. Θεογνίδος Ἐλεγείαι (Ἀθήνησι 1949) π.χ. ἐξετάζει τοὺς ὄρους ἀγαθός, ἐσθλός, κακός, ἀρετὴ, κακία κ.λπ. με τὴν νέα ἑλληνικὴ σημασία τῶν λέξεων. Τὸ παραπάνω δίστιχο (525-6) ἀποδίδεται (σ.139): «Εἰς τοὺς ἀγαθοὺς ἀρμόζει νὰ ἔχωσιν πλοῦτον ἢ δέ πένια εἶναι σύμφορος τοῖς κακοῖς (ἀρμόζει εἰς τὸν κακὸν ἄνθρωπον)». Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ σύντομη μελέτη τοῦ νεαροῦ F. Nietzsche (Ἀποσπάσματα - Ποιήματα - Ἐπιστολές - Σοφίσματα και μὴ Μελέτη ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ Ἑόγη, μετάφ. Ντ. Κουγκουλιού, Ἰωλκός Ἀθήνα 1981) «Ἐξέταση τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Θεόγη», σσ. 25-38. Ὁ G. Cerri, «La terminologia sociopolitica di Teognide: I. L' opposizione semantica tra *agathos* - *esthlos* e *kakos* - *deilos*» (QUCC 6 (1968) 7-32), εἶναι ἀνάμεσα στοὺς λίγους φιλολόγους ποῦ δέχονται τὴν κοινωνικο-πολιτικὴν σημασία τοῦ ἀγαθός-κακός, ἀλλὰ και ἐκεῖνος δέχεται πὼς οἱ λέξεις αὐτές ἄλλοτε ἔχουν κατὰ κύριο λόγο κοινωνικο-πολιτικὴ ση-

μασία και ἄλλοτε ἠθικὴ. Πολλὸ σημαντικό εἶναι τὸ πρόσφατο βιβλίο τῶν Th. J. Figueira and G. Nagy (eds), *Theognis of Megara. Poetry and Polis* (The Johns Hopkins Un. Press, Baltimore and London 1985), ποῦ ἐξετάζει τὰ Θεογονίδια ἀπὸ κοινωνικὴ, πολιτικὴ και σημειωτικὴ ποιητικὴ ἄποψη.

6. Βλ. S.I. Oost, «The Megara of Theagenes and Theognis» (CPh 67-8 (1972-73) 186-96), R.P. Legon, *Megara. The Political History of a Greek City-State to 336 BC* (Cornell 1981) σσ. 93 κ.έ. A.A. Trever, «The Intimate Relation between Economic and Political Conditions in History, as illustrated in Ancient Megara» (CPh 20 (1925) 115-32) E.L. Highbarger, *The History and Civilization of Ancient Megara* (Baltimore 1927, repr. 1965) και τελευταῖα G. Nagy, «Theognis and Megara: A Poet's Vision of His City» και Th. J. Figueira, «The Theognidea and Megarian Society» και «Chronological Table. Archaic Megara, 800-500 BC» (στὸ *Theognis of Megara*) σσ. 22-81, 112-58 και 261-303 ἀντίστοιχα.

φρόνησαν κατὰ τὴν πολιτείαν εἶτα πολλὴν κατὰ Πλάτωνα καὶ ἄκρατον αὐτοῖς ἔλευθερίαν τῶν δημαγωγῶν οἰνοχοοῦντων, διαφθαρέντες παντάπασι τὰ τ' ἄλλα τοῖς πλουσίοις ἀσελγῶς προσεφέροντο, καὶ παριόντες εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν οἱ πένητες ἤξι-
 ον ἐστιασθαι καὶ δευτεῖν πολυτελῶς· εἰ δὲ μὴ τυγχάνοιεν, πρὸς βίαν καὶ μεθ' ὕδρου ἔχρῳντο πᾶσι ('*Hθ.* 295c-d). Εἶναι ἡ ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀναφέρονται πολλὰ ποιήματα τοῦ Θεόγνη. Τὸ 550 (ἢ κατ' ἄλλους τὸ 580, ἢ μετὰξὺ τοῦ 570-60) οἱ ἐξοριστοὶ ἀγαθοὶ ἀνατρέπουσιν τὴν ἀχαλίνωτη δημοκρατία: παραπλησίως δὲ καὶ ἡ ἐν Μεγάρους κατελύθη δημοκρατία· οἱ γὰρ δημαγωγοί, ἵνα χεῖρα ἔχωσι δημεύειν, ἐξέβαλον πολλοὺς τῶν γνωρίμων, ἕως πολλοὺς ἐποίησαν τοὺς φεῖγοντας, οἱ δὲ κατιόντες ἐνίκησαν μαχόμενοι τὸν δῆμον καὶ κατέστησαν τὴν ὀλιγαρχίαν ('*Αριστ. Πολ.* 1304b 34-39)⁷. Μερικὲς ἐλεγγεῖς ἀναφέρονται στὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο. Ὁ Θεόγνης ἔζησε μετὰξὺ τοῦ 600 καὶ τοῦ 530.

Ἄπὸ τὴν περιφίμη «σφραγίδα» (στ. 19 κ.έ.)⁸, πού δηλώνει τὴν ταυτότητα τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ συγκεκριμένου εἴδους τῆς γνωμικῆς ποίησης, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὰ ἰδανικά τῶν ἀγαθῶν, καὶ πού μεταμορφώνει τὴν ποίηση τοῦ Θεόγνη σὲ σῆμα, παραθέτουμε τοὺς στίχους πού δίδουν τὸ ὄνομα, τὸ σκοπὸ καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ὑποθηκῶν:

σοὶ δ' ἐγὼ εὖ φρονέων ὑποθήσομαι, οἷάπερ αὐτὸς
 Κύρνον ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν παῖς ἔτ' ἐὼν ἔμαθον.
 πέπνυσο, μηδ' αἰσχροῖσιν ἐπ' ἔργμασι μηδ' ἀδίκουσιν
 τιμὰς μηδ' ἀρετὰς ἔλκεο μηδ' ἄφενος (27-30).

Ἡ παιδεία δηλ. πού παρέχει ὁ Θεόγνης στὸν Κύρνον εἶναι «ταξικῆ», ὄχι βέβαια μὲ τὴ σύγχρονη μαρξιστικὴ ἔννοια⁹, ἀλλὰ εἶναι ἡ παιδεία τῶν ἀγαθῶν, ὁ κώδικας συμπεριφορᾶς καὶ ἀξιών τῶν ἀγαθῶν. Μὲ τὸ ἐπιθετὸ ἀδίκουσιν συμβαίνει ὅ,τι καὶ μὲ τὰ παραπάνω ἀγαθός, κακός κ.λπ., καθὼς καὶ σὲ αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀποδώσουμε ἀδασάνιστα τὴ σημασίαν πού ἔχει στὰ νέα ἑλληνικά. Ὁμοῦς ἀδίκος

7. Ἐκτός ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ παραθέματα π.β. ἐπίσης: Πλουτ. '*Hθ.* 295 a-c, 304 e-f' Ἀριστ. '*Πολ.* 1300a 16-9, 1302b 25-33, 1305a 24-5, καὶ '*Ῥητ.* 1357b 31-6' Πλάτ. '*Πολ.* 562 c-d.

8. Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ π.β. L.E. Woodbury, «The Seal of Theognis» (*Studies in Honour of G. Norwood*, Toronto 1952) σσ. 20-41, καὶ «The Riddle of Theognis» (*Phoenix* 5 (1905) 1-10); ἐπίσης βλ. T.W. Allen σὲ μὰ σειρᾶ ἀπὸ ἄρθρα τοῦ: «Theognis» (*CR* 19 (1905) 386-95), «Theognis» (*Pr. Br. Ac.* 20 (1934) 71-89), «Theognis» (*R Ph ser.* 3 24 (1950) 135-45), «Adversaria» (*R Ph* 10 (1936) 201-8 καὶ 11 (1937) 180-86); E.L. Highbarger, «Literary Imitation in the Theognidea» (*AJPh* 50 (1929) 341-59); «A New Approach to the Theognis Question» (*TAPA* 58 (1927) 170-98); A.A. Νικητάς, «Ἐρμηνευτικὲς παρατηρήσεις

στὴν 'σφραγίδα' τοῦ Θεόγνιδος» (*EEAth* 27 (1979) 116-30) καὶ τελευταία A.L. Ford, «The Seal of Theognis: The Politics of Authorship in Archaic Greece» (στὸ *Theognis of Megara*) σσ. 82-95 π.β. ἐπίσης L. Edmunds, «The Genre of Theognidean Poetry» (αὐτ.) σσ. 96-111 καὶ passim 29-30, 112 (σημ.), κ.ά.: P.A. Perotti, «A proposito del sigillo di Teognide» (*Vichiana* 14 (1985) 335-42).

9. Ὅπως χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο ὁ M. Finley, *The Ancient Economy* (London 1973, repr. 1975) σσ. 48 κ.έ.: *Economy and Society in Ancient Greece* (B.D. Shaw καὶ R.P. Saller (eds), Harmondsworth 1983), σσ. xvii, 5, 19, κ.λπ. (τώρα καὶ ἑλληνικῆ μετὰφρ. Α. Παναγόπουλος, *Οἰκονομία καὶ Κοινωνία στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα*, Μέρος Α ('Αθήνα 1988) σσ. 9-10, 26, 27, 67 κ.λπ.)

(ἀ+δίκη) σημαίνει «ὁ μὴ σύμφωνος μὲ τὴ δίκη, ὁ παραβαίων τὴ δίκη», καὶ δίκη εἶναι «ὄ,τι ἀνήκει σὲ κάποιον παραδοσιακὰ καὶ ἀδιαμφισβήτητα». «ἘΑδικεῖς» πράξεις δηλ. εἶναι ἐκεῖνες ποὺ δὲν ταιριάζουν στοὺς ἀγαθοὺς, εἶναι πράξεις αἰσχροῦς, ὅπως εἶναι οἱ κακοὶ καὶ οἱ πράξεις τους. Μιά τέτοια μάλιστα συμπεριφορὰ ὀνομάζεται σύνεση (πέπνυσο). Ὁ Κύρνος δὲν πρέπει μὲ πράξεις ποὺ παραδιδάσκουν τὴ δίκη καὶ προκαλοῦν ντροπὴ, ἐλεγχείη (: αἰσχροῖσιν), νὰ προσπαθεῖ νὰ κερδίσει κανενὸς εἶδους ἀρετῆ (ὄ,τι τμῆμα τῆς ἀρετῆς εἶναι ἐπίκτητο, π.χ. πλοῦτος), οὔτε πλούτη. Τὸ δίστιχο 29-30 ἤχει ἔτσι ὡς προγραμματικὴ ἀρχὴ γιὰ ὅλο τὸ corpus.

Ἄμεσως ὑστερα ἀρχίζει τὶς συγκεκριμένες συμβουλές:

*ταῦτα μὲν οὕτως ἴσθι κακοῖσι δὲ μὴ προσομίλει
ἀνδράσιν, ἀλλ' αἰεὶ τῶν ἀγαθῶν ἔχεο
καὶ μετὰ τοῖσιν πίνε καὶ ἔσθι, καὶ μετὰ τοῖσιν
ἴξε, καὶ ἀνδανε τοῖς, ὧν μεγάλη δύναμις.
ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλά μαθήσεται ἦν δὲ κακοῖσι
συμμίσησ, ἀπολείς καὶ τὸν ἐόντα νόον.
ταῦτα μαθῶν ἀγαθοῖσιν ὀμίλει, καὶ ποτε φήσεις
εὖ συμβουλεύειν τοῖσι φίλοισιν ἐμὲ (31-8).*

Ὁ ποιητὴς διδάσκει τὸν Κύρνο νὰ μὴ συναναστρέφεται μὲ τοὺς κακοὺς, ἀλλὰ νὰ εἶναι πάντοτε μὲ τοὺς ἀγαθοὺς. Ἄν μεταγράψουμε τὴ φράση αὐτὴ ἀντικαθιστώντας τὰ δύο αὐτὰ ἐπίθετα (μὲ πλάγια στοιχεῖα) μὲ τὰ ὁμόηχα τῆς νέας ἑλληνικῆς, τὸ νόημα στὰ νέα ἑλληνικὰ ἐπίσης εὐδωδώνεται. Τὸ ἐπόμενο ὅμως δίστιχο (32-3) ἀποτελεῖ κραυγαλέα γιὰ τὰ νέα ἑλληνικὰ δεδομένα ἀντίθεση μὲ τὸ προηγούμενο. Δὲν εἶναι δυνατὸ μὲ τὰ χριστιανικὰ δεδομένα τῆς νεοελληνικῆς μεταγραφῆς τοῦ προηγούμενου διστίχου νὰ συμφωνεῖ ἡ ἀποψη «νὰ κάθεται κανεὶς μαζί ἢ νὰ ἀρεσει σὲ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν μεγάλη δύναμη». Καὶ ἡ ἀντίφαση καὶ ἀντίθεση αὐτὴ γίνεται πῶ ἔντονη, ἂν συνδυαστεῖ μὲ τὸ ἐπόμενο (καὶ μεθεπόμενο) δίστιχο. Καὶ ὅμως στὸ ἀρχαῖο κείμενο δὲν ὑπάρχει καμία ἀντίφαση, καὶ εἶναι σαφὲς ὅτι ὅλη ἡ ἐλεγεία ἀποτελεῖ ἓνα ἐνιαῖο καὶ συνεπὲς νοηματικὰ, ἀλλὰ καὶ ἠθικὰ σύνολο. Γιατὶ οἱ ἀγαθοὶ εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ δεδομένο ὅτι διαθέτουν τὴ μεγάλη δύναμη, καθὼς ἦταν ἡ «ἀρχουσα ἰάξη», τουλάχιστον μέχρι τοῦ χρόνου ποὺ γράφει ὁ Θεόγνης. Πρόκειται δηλ. γιὰ ἓνα εἶδος ταυτολογίας, ἀφοῦ οἱ ἀγαθοὶ μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Κύρνος διδάσκει νὰ συναναστρέφεται εἶναι οἱ ἴδιοι ποὺ ἔχουν μεγάλη δύναμη, καὶ ἐπομένως οἱ στ. 334 δὲν περιέχουν κανενὸς εἶδους δουλοπρέπεια ἢ καιροσκοπισμὸ, ὅπως θὰ δήλωναν ἂν ἐκλαμβάναμε τοὺς ἀγαθοὺς ἢ κακοὺς μὲ τὴ χριστιανικὴ σημασία ποὺ θὰ εἶχαν οἱ στίχοι στὴν ἀπλή νεοελληνικὴ τους μεταγραφὴ (ἂν δηλ. δὲν κρατούσαμε τὰ ἐπίθετα μὲ τὴν εἰδικὴ τεχνικὴ τους σημασία), ἀλλὰ ἀπλὰ «τάξιμη» συνέπεια καὶ συνοχή. Ὁ Κύρνος πρέπει νὰ συναναστρέφεται τοὺς ἀγαθοὺς γιὰ νὰ μάθει καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ Θεόγνης (28), τίς ἀξίες καὶ τὸν κώδικα συμπεριφορᾶς τῶν ἀγαθῶν.

Τὴν ἴδια ταυτολογία καὶ «τάξιμη» συνέπεια συνοψίζει καὶ ὁ ἐπόμενος στίχος (35). Ἄπὸ τοὺς ἐσθλοὺς θὰ μάθεις τίς ἀξίες καὶ τὸν κώδικα συμπεριφορᾶς τῶν ἀγαθῶν (: ἐσθλά). Ὡς πρὸς τὴ γυνώμη ἦν δὲ κακοῖσι συμμίσησ, ἀπολείς καὶ τὸν

έόντα νόον (35-6) ἴσως ἀρκεῖ νά ὑπενθυμίσει κανεῖς πόση δημοσιότητα ἔχει γνω-
ρίσει ὡς θέμα ἐκθέσεως ἰδεῶν στήν «περίοδο τῶν γνωμικῶν». Οἱ καθηγητές
ζητοῦσαν ἀπό τοὺς μαθητές τους νά ἐξετάσουν τὴ σημασία τῶν κακῶν καὶ καλῶν
συναναστροφῶν, ὡσάν ὁ Θεόγνης νά ἦταν ἕνας χριστιανὸς συγγραφέας¹⁰. Αὐτὸ
καὶ μόνο δηλώνει ἐπαγωγικά (καὶ συμβολικά) τὸ μέγεθος τῆς νόθευσης καὶ τῆς
ὑπονόμησης τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Ἀπευθυνόμενος σὲ ἕνα νεαρὸ εὐγενῆ ὁ
ποιητὴς λέγει ἀπλᾶ στὸ δίστιχο αὐτὸ ὅτι ἂν συναναστρέφεται μὲ τοὺς ἀνθρώπους
ταπεινῆς καταγωγῆς δὲν θὰ μάθει τίς ἀξίες καὶ τὴν συμπεριφορὰ τῶν ἀγαθῶν, ἢ
θὰ λημονήσει ὅσα ἀπὸ τίς ἀξίες τῶν ἀγαθῶν ἐνδεχομένως εἶχε μάθει προηγου-
μένως. Δὲν περιέχεται δηλ. στὴ γνώμη αὐτῆ, καὶ σὲ ὅλη τὴν ἐλεγεία, καμία ἠθικὴ
ἐννοία καὶ κανένας ἠθικὸς χαρακτηρισμὸς. Ἡ καλύτερα, περιέχεται τόση ἠθικὴ
ἐννοία καὶ σημασία, ὅση θὰ εἶχε γιὰ τὸν ἀγαθὸ τοῦ βου αἰ. στὰ Μέγαρα ὅταν ἔλε-
γε στὸ παιδί του νά μὴ συναναστρέφεται μὲ τὰ παιδιά ἢ καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς κα-
κοὺς, τοὺς φτωχοὺς δηλ. καὶ μὲ ταπεινὴ καταγωγή, ποὺ καλλιεργοῦσαν π.χ. τὰ
δρεῖνὰ καὶ ἄγωνα μέρη τῆς πόλης τους ἢ ζοῦσαν ὡς κτηνοτρόφοι στὰ βουνά.

Γιατὶ ὅμως ἕνας ἀγαθὸς νά συναναστρέφεται μὲ τοὺς κακοὺς; Ὑπῆρχαν λό-
γοι ποὺ ἐνδεχομένως ὑποχρέωναν τὸν Κύρνο νά κάνει κάτι τέτοιο; Φαίνεται πὼς
ὄντως ὑπῆρχαν. Ἡ κοινωνία ποὺ περιγράφεται στὰ ὀμηρικὰ ἔπη εἶναι μία
«πετηγυῖα» καὶ σταθερὴ κοινωνία. Ὅλα εἶναι ἐκεῖ καθορισμένα παραδοσιακά:
ὄλα (γῆ, δικαιοῦματα, τιμές, πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐξουσία, πλοῦτος) ἀνήκουν
σὲ κάποιους σύμφωνα μὲ τὴ δίκη καὶ δὲν ὑπῆρχε προοπτικὴ νέας διάταξης ἢ
διαρρῦθμισης. Τὴ νέα προοπτικὴ καὶ εὐκαιρία προσέφεραν οἱ ἀποικίες, τὸ ἐμπό-
ριο καὶ ἡ κυκλοφορία τοῦ νομίσματος¹¹. Ἡ ἐγκατάσταση στὴ νέα πατρίδα ἄφηνε
περιθώρια ὀριοθέτησης καὶ διάταξης τῆς νέας πραγματικότητας. Τίποτε δὲν
ἀνήκε σὲ κάποιον παραδοσιακὰ σύμφωνα μὲ τὴ δίκη. Τὸ ἐμπόριο ἐπίσης ἄφηνε
περιθώρια νέας ὀριοθέτησης τοῦ κέρδους ποὺ ἀπέφερε. Εἶναι χαρακτηριστικὸ
πὼς τὴν πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς ποὺ χρησιμοποιεῖται ἢ λ. κέρδος μὲ οἰκο-
νομικὴ σημασία συνδέεται μὲ τὸ ἐμπόριο. Ἀπευθυνόμενος στὸν Ὀδυσσεά στὴν
αὐτὴ τῶν Φαιάκων ὁ Εὐρύαλος τοῦ λέγει ὑποτιμητικὰ ὅτι μοιάζει μὲ κάποιον ποὺ
τριγυρίζει τὰ πέλαγα μὲ ναῦτες καὶ ἐνδιαφέρεται μόνο γιὰ τὸ φορτίο του καὶ τὰ
ἀρπαλέα κέρδη (Ὀδ. 8 161-4). Εἶναι ὅμως τυχαῖο ὅτι αὐτὰ τὰ λέγει ἕνας Εὐρύ-
αλος; Ἡ ὑπαινωτικὴ σημαντικὴ τοῦ Ὀμήρου βρίσκεται ἐδῶ σὲ μιὰ ἰδιαίτερα
εὐτυχιωμένη στιγμή. Ἡ Ὀδύσσεια γενικὰ φαίνεται νά ἀπεικονίζει μιὰ ἐποχὴ ποὺ
οἱ Ἕλληνες ἀρχίζαν νά ἀναλαμβάνουν σιγά-σιγά τὸ ἐμπόριο στὰ χέρια τους.

Τὸ θέμα βέβαια ἀπὸ τὴ δικὴ μας ὀπτικὴ εἶναι: «μὲ ποιά 'κεφάλαια' θὰ
μποροῦσε κανεῖς νά κάνει ἐμπόριο;»¹² Ἡ περίπτωση ὅμως τοῦ Νοήμονα στὴν
Ὀδύσσεια εἶναι νομίζω πάλι διδακτικὴ. Ὁ Τηλέμαχος ζήτησε ἀπὸ τὸν Νοήμονα

10. Ὑποσκάπτοντας ἔτσι καὶ τὸν ἀδιε-
ρεύνητο ἀκόμη «ἐλληνοχριστιανικὸ πολιτι-
σμό».

11. Ch. G. Starr, *The Economic and Social
Growth of Early Greece 800-500 BC* (N. York

1977), κεφ. iii, σσ. 55 κ.έ.

12. Π6. J. Hasebroek, *Trade and Politics in
Ancient Greece* (ἀγγλικὴ μετάφρ. London 1933)
σσ. 20 κ.έ. καὶ Ch. Starr, *Economic Growth*, σσ.
46-54, 92-5, κ.α.: π6. M. Finley (ed.), *Trade and*

τὸ πλοῖο του προκειμένου νὰ πλεύσει ἀπέναντι στὴν Πύλο γιὰ νὰ ρωτήσῃ γιὰ τὴν τύχη τοῦ πατέρα του. Ὁ Νοήμονας εἶναι μνηστήρας, δηλ. εὐγενὴς ἀγαθός, καὶ χρησιμοποιεῖ τὸ πλοῖο του νὰ πηγαίνει στὴν Ἥλιδα νὰ ἐπιβλέπει τὶς ἐκεῖ κτηνοτροφικὲς του δραστηριότητες (Ὀδ. 2.386-7, 4.632-37). Ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ πλοίου λέγεται *ναύκληρος* ἐνῶ ἡ μετέπειτα λέξι γιὰ τὸν ἔμπορο δὴλωνε στὸν Ὅμηρο ἀπλὰ τὸν ἐπιβάτη τοῦ πλοίου. Ἐνα ἀρχικὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ πλοίου ἦταν ἀναγκαῖο καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ τὸ διέθεταν οἱ ἀγαθοί. Ἡ ἐπώνυμη ἐπίσης ἀναφορὰ ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο στὸν Χάραξο, τὸν Κωλαῖο καὶ τὸν Θεμίσιονα, ὅλοι ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς, ἐνισχύει τὸ ρόλο τῶν ἀγαθῶν στὶς νέες οἰκονομικὲς δραστηριότητες ποὺ διανοίγονταν μπροστὰ τους (Ἡρόδ. 2.135, 4.152, 154.3).

Ἡ κοπή ἔπειτα καὶ ἡ κυκλοφορία τοῦ νομίσματος¹³, ἀποτέλεσμα μᾶλλον παρὰ αἰτία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐμπορίου, συντέλεσε στὴν μετακίνηση καὶ τὴν ἀναδιάταξη τῶν διαχωριστικῶν γραμμῶν τοῦ παλαιοῦ status τῆς κοινωνίας. Ἔτσι συνέβη ὥστε παλαιοὶ *κακοί*, δηλ. ἄνθρωποι φτωχοὶ καὶ ταπεινῆς καταγωγῆς, νὰ ἀποκτήσουν πλοῦτο, ἐνῶ πρῶην ἀγαθοὶ συνέβη νὰ χάσουν τὸν πλοῦτο τους. Οἱ πρῶτοι δηλ. ἀπέκτησαν ἕνα ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ συστατικὰ τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν πλοῦτο, καὶ οἱ δεῦτεροι τὸν ἔχασαν, κρατώντας ὅμως, ὅπως ἦταν φυσικὸ, τὸ ἄλλο ἐγγενὲς συστατικὸ, τὴν ὑψηλὴ καταγωγή. Οἱ λεγόμενοι λυρικοὶ αἰῶνες (7ος καὶ 6ος) ἦσαν αἰῶνες πολιτικῶν ἀναταραχῶν καὶ ἀνακατατάξεων. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι συντέλεσαν ἢ ἐνέτειναν αὐτὲς τὶς πολιτικὲς μεταβολές. Οἱ τύραννοι καὶ ἡ πολιτικὴ τους ἐντάσσονται σὲ αὐτὲς τὶς ἀνακατατάξεις. Ἡ οἰκονομικὴ τους πολιτικὴ συντέλεσε στὴν εὐρύτερη κυκλοφορία τοῦ χρήματος, ἐνῶ ἡ ἴδια ἢ ὑπαρξὴ τους ὀφείλεται στὴν οἰκονομικὴ ἀνθιση¹⁴. Ἡ ἔμφαση μάλιστα αὐτὴν τὴν ἐποχὴ στὰ γνωμικὰ *μηδὲν ἄγαν, μέτρον ἄριστον*, ἢ ἔμφαση στὸ αἶτημα τοῦ κόσμου, τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς εὐνομίης πρέπει νὰ ἰδωθεῖ σὲ σχέση μὲ τὶς πολιτικὲς μεταβολές. Τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν εἶχε κάθε λόγο νὰ προπαγανδίζει αὐτὴν τὴν πολιτικὴ. Οἱ δύο ομάδες ξεκινοῦσαν ἀπὸ διαφορετικὴ ἀφετηρία. Ἡ πολιτικὴ ἡσυχία ἐξασφάλιζε «τὰ κεκτημένα» τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑποστήριζε τὴ μὴ διατάραξη τῆς ὑπάρχουσας πραγματικότητας καὶ τάξης¹⁵.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου δημοῦργησε νέα τάξη πραγμάτων. Νέα «τάξη» ἀνθρώπων ἀπέκτησε χρήματα καὶ ἐπομένως διεκδίκησε τὰ δικαιώματα ἐκείνων ποὺ μέχρι τότε εἶχαν τὰ χρήματα. Ἔτσι ἀφοῦ οἱ πλοῦσοι ἀγαθοὶ ἔφεραν ὄπλα, καθὼς ἐκεῖνοι ἦταν σὲ θέση νὰ τὰ ἀγοράσουν, ὅταν καὶ οἱ ἄλλοι, τῶς *κακοί*, βρέθηκαν στὴ θέση νὰ ἀγοράσουν τὰ ὄπλα τους, διεκδίκησαν καὶ ἐκεῖνοι τὸ δικαίωμα νὰ φέρουν ὄπλα, νὰ λαμβάνουν μέρος στὸν πόλεμο, καὶ νὰ ἔχουν πολιτικὰ δι-

Politics in the Ancient World (Proc. of the Sec. Intern. Confer. of Econ. Hist., Aix-en-Provence Vol. 1, Paris 1965, repr. 1979).

13. Π6. I.N. Περυσινάκης, *Ἡ ἔννοια τοῦ πλοῦτου στὴν Ἱστορίᾳ τοῦ Ἡροδότου* (Δωδώνη, παράρτ. 31, Ἰωάννινα 1987), σσ. 74 κ.έ. καὶ Ch. Starr, *Economic Growth*, σσ. 108-17.

14. Π6. A. Andrewes, *The Greek Tyrants* (London 1980, repr.), P.N. Ure, *The Origin of Tyranny* (N. York 1962, repr.).

15. Π6. V. Ehrenberg, *From Solon to Socrates* (London 1973, repr. 1976), σ. 333 καὶ T.A. Sinclair, *A History of Greek Political Thought* (Routledge 1967), σσ. 19 κ.έ., 31-2.

καιώματα, να λαμβάνουν μέρος στην ἐκκλησία, κ.λπ. Ἔτσι δημιουργήθηκε ὁ ὀπλίτης καὶ ἡ φάλαγγα, ἡ ὁποία συντέλεσε στὶς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀλλαγὲς τοῦ ἀρχαίου κόσμου¹⁶.

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν *Θεογονιδίων* ἀναφέρεται στὶς παραπάνω κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἀνακατατάξεις¹⁷. Πολλοὶ πρῶην *ἀγαθοὶ* ἔχουν χάσει τὸν πλοῦτο τους, καὶ ἔτσι ἔχουν ἀπολέσει κατὰ ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ συστατικὰ τοῦ *ἀγαθοῦ*. Ἀντίθετα πολλοὶ πρῶην *κακοὶ* ἔχουν ἀποκτήσει πλοῦτο, ἕνα δηλ. ἀπὸ τὰ κινητὰ συστατικὰ τοῦ *ἀγαθοῦ*, καὶ ἐπομένως διεκδικοῦν τὰ πολιτικὰ δικαιώματα τῶν *ἀγαθῶν*. Στὰ Μέγαρα φαίνεται πῶς τὰ εἶχαν ἀποκτήσει, καὶ γι' αὐτὸ οἱ *ἀγαθοὶ* διαμαρτύρονται: ὁ Θέογνης ἐμφανίζεται ὁ κατ' ἔξοχὴν ἐμπροσώπος καὶ ἀσυνθηκολόγητος ὑποστηρικτὴς τῆς «τάξης» του. Τὴ διά-κριση καὶ διά-σταση αὐτῆ τοῦ πλοῦτου ἀπὸ τὴν εὐγενεὴ καταγωγή ὡς συστατικῶν τοῦ *ἀγαθοῦ* παρατηρήσαμε πρῶτα στὸν Ἄλκαϊο καὶ τὴ Σαλπῶ. Στὸ Θέογνη ἔχει φθάσει στὸ πλεόν προχωρημένο σημεῖο. Ἐκφραση τῆς κατάστασης αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ ποιητῆ πρὸς ἐκείνους ποὺ δὲν γνωρίζουν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸν πλοῦτο τους. Ὁ ποιητὴς τοὺς θεωρεῖ «νεόπλουτους», οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν τὴν ἀγωγή καὶ τὴν πρέπουσα (μὲ τὰ κριτήρια τῆς «τάξης» του, θεβαίως) συμπεριφορὰ. Οἱ ὄροι ἐπομένως ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν συμπεριφορὰ, τοὺς ὁποίους σχολιάζουμε, ἔχουν τὴν ἴση ἠθικὴ ἔννοια, μὲ τὴ νέα ἑλληνικὴ σημασία, ὅσο χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς *ἀγαθοὺς* γιὰ νὰ μνηστῆσουν καὶ νὰ εἰρωνευτοῦν τὴ συμπεριφορὰ τῶν

---

16. Π6. Adkins, *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece* (London 1972), σσ. 37, 40 (σημ.). W. Donlan, *The Aristocratic Ideal in Ancient Greece* (Lawrence, Kansas 1980), σσ. 39 κ.έ.: W.G. Forrest, *The Emergence of Greek Democracy* (London 1978, repr.), σσ. 89 κ.έ., 105. A. Andrewes, *Tyrants*, σσ. 31-8. A.M. Snodgrass, «The Hoplite Reform and History» (*JHS* 85 (1965) 110-22), κ.ά.

17. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ὑποτιθέμενες ἀντιφάσεις στὰ *Θεογονίδια* αἴρονται ὅταν ἐρμηνεύσουμε τὸ κείμενο σὲ σχέση μὲ μεταγενέστερες φάσεις τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ. Κάποια μετριопάθεια π.χ. ποὺ διαπιστώνεται σὲ μερικὲς ἐλεγείες μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἐμπειρίας μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν *ἀγαθῶν* στὴν ἔξουσία περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ Θέογνη. Ὁ Πλάτωνας π.χ. ἀνακαλύπτει ἀντίφαση ἀνάμεσα στοὺς στίχους 33-6 καὶ 429-38 (*Μέν.* 95c-96a). Ἐκεῖνος ὅμως ἐνδιαφερόμενος γιὰ τὸ θεμελιώδες θέμα *ἀρετῆ εἰς διδάκτων* παρερμηνεύει, ἴσως σοφιστικὰ, τὸ κείμενο, γιατί ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ πολιτικὰ, «ταξικὰ», τοὺς ὄρους

ἀγαθός, κακός, ἐνῶ ὁ Πλάτωνας ἠθικὰ. Ἔτσι στὴν πρώτη περίπτωσις ὁ Θέογνης, λέγει ὅτι ὁ νέος *ἀγαθός* μαθαίνει ἀπὸ τοὺς *ἀγαθοὺς*, ἐνῶ στὴ δευτέρῃ περίπτωσι, αὐτὸ ποὺ ἔχει πρὶ πολλὰς φορὰς, ὅτι δηλ. ὁ *κακός* στὴν καταγωγή δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ *ἀγαθός* στὴν καταγωγή καὶ τοὺς τρόπους. Βρισκόμαστε δηλ. καὶ ἐδῶ, ἀκριβῶς στὴ στιγμὴ τῆς «ἠθικοποίησης», μὲ τὴ νέα ἑλληνικὴ σημασία, τῶν ὄρων αὐτῶν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ διαλογικὸ δίστιχο 577-8. Ἀκόμη καὶ ἡ ἐλεγεία 305-8 μπορεῖ νὰ ἀναφέρεται στοὺς *ἀγαθοὺς* μὲ πολιτικὴ σημασία ποὺ ἔχουν γίνῃ *κακοὶ* (καὶ ἐδῶ ἐμπεριέχεται ἠθικὴ σημασία) συναναστρεφόμενοι μὲ *κακούς* μὲ πολιτικὴ σημασία, αὐτὸ δηλ. ποὺ φοβᾶται γιὰ τὸν Κύρνο. Π6. ποσοδικὲς παρατηρήσεις στοὺς Adkins, *Merit and Responsibility* σ. 84, D.C. Young, «Borrowings and Self-adaptations in Theognis with Reference to the Constitution of the Extant Sylloge and to the Suda Notice of the Poet's Works» (*Miscellanea Critica* 1 (1964) 307-90, passim: E.L. Highbarger, «Literary imitation in the Theognidea» (*AJPh* 50 (1929) 341-59).

κακῶν πού δὲν γνωρίζουν νὰ συμπεριφερθοῦν σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες καὶ τὸν κώδικα ἀξιών πού οἱ ἀγαθοὶ ἔχουν ἐπιβάλλει, ἀφοῦ εἶναι ἐκεῖνοι πού χρησιμοποιοῦν τὶς λέξεις αὐτές, καὶ ἐπομένως ἔχουν δώσει τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν λέξεων. Στὰ *Θεογνίδεια* δηλ. εὐρισκόμαστε σὲ τέτοιο στάδιο τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὸ ὁποῖο βλέπουμε «ἐν τῷ γεννᾶσθαι» τὴν ἠθικοποίηση, μὲ τὴ νέα ἑλληνικὴ σημασία, τῶν ἐπιθέτων πού χαρακτηρίζουν, καὶ στὴ νέα ἑλληνικῆ, ἠθικὴ συμπεριφορά.

Ἡ ἐλεγεία (στ. 53-68) εἶναι πολὺ εὐγλωττὴ καθὼς συνοψίζει ὅλη σχεδὸν τὴν κατάστασι πού περιγράψαμε παραπάνω. Πρῶτα ὅμως θὰ ἀναφερθοῦμε μὲ συντομία στὴν προηγούμενη (39-52), καθὼς διαφωτίζει περισσότερο μερικῆς πλευρῆς τῆς ἀναλυθείσας πολιτικῆς πραγματικότητος:

*Κύρνε, κύει πόλις ἤδε, δέδοικα δὲ μὴ τέρα ἄνδρα
εὐθνητήρα κακῆς ὕβριος ἡμετέρης.
ἄστοι μὲν γὰρ ἔθ' οἶδε σαόφρονες, ἡγεμόνες δὲ
τετράφαται πολλὴν εἰς κακότητα πεσεῖν.
οὐδεμίαν πω Κύρν' ἀγαθοὶ πόλιν ὤλεσαν ἄνδρες·
ἄλλ' ὅταν ὑβρίζειν τοῖσι κακοῖσιν ἄδη,
δῆμόν τε φθείρωσι δίκας τ' ἀδίκοισι διδώσιν
οἰκειῶν κερδέων εἵνεκα καὶ κράτεος,
ἔλπεο μὴ δηρὸν κείνην πόλιν ἀτρεμίεσθαι,
μηδ' εἰ νῦν κείται πολλῇ ἐν ἡσυχίᾳ,
εὐτ' ἂν τοῖσι κακοῖσι φίλ' ἀνδράσι ταῦτα γένηται,
κέρδεα δημοσίῳ σὺν κακῷ ἐρχόμενα.
ἐκ τῶν γὰρ στάσιές τε καὶ ἔμφυλοι φόνοι ἀνδρῶν
μόνναρχοί τε πόλει μήποτε τῆδε ἄδοι.*

Ἡ ἐλεγεία ἀναφέρεται στὴν πολιτικὴν κατάστασι ἐμφάνισι τῶν τυράννων. Οἱ ἄστοι, δηλ. οἱ κάτοικοι τοῦ ἄστεως, ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι σαόφρονες – ἡ σοφροσύνη ἀποτελεῖ πολιτικὸν αἶτημα τῶν ἀγαθῶν, γιατί διατηρεῖ τὰ δικαιώματά τους – ἀλλὰ οἱ ἀρχηγοὶ ἔχουν περιπέσει σὲ πολλὴ κακότητα, πράττουν δηλ. καὶ συμπεριφέρονται ὅπως ταιριάζει στοὺς κακοὺς. Ἐξέχοντες ἄνδρες, κυρίως ἀγαθοί, κολακεύοντας τὸ δῆμο, ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς κοινότητος, κατάφεραν νὰ λάβουν τὴν ἡγεμονία στὰ χέρια τους καὶ νὰ γίνουν τυράννοι. Ἐκεῖνο πού κύει ἢ πόλη εἶναι ἡ πιθανότητα ἐμφάνισι τυράννου, ὁ ὁποῖος θὰ γίνει εὐθνητήρας τῆς ὕβριος τῶν ἀγαθῶν, δηλ. τῆς πολιτικῆς τους συμπεριφορᾶς πού ἐπιτρέπει τὴν ἐμφάνισι τοῦ τυράννου. Αὐτὸ ὅμως μὲ τὴ σειρά του θὰ μείωνε τὴ δύναμι τῶν δυνάμει ἴσων ἀγαθῶν καὶ θὰ ἀνέτρεπε τὴ «συνταγματικὴ» τάξι. Ὅταν σὲ ἄλλο μέρος τῆς συλλογῆς ἐπαναλαμβάνονται οἱ τέσσαρις πρῶτοι στίχοι (1081-82b), ὁ δεύτερος εἶναι ἐλαφρὰ παραλλαγμένος: ἡ κατάστασι στὴν πόλη μπορεῖ νὰ γεννήσει ὕβριστήν, χαλεπῆς ἡγεμόνα στάσιος. Ἡ περίπτωσι τοῦ Πεισιστράτου στὴν Ἀθήνα, ἰδιαίτερα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀντίθεσι τοῦ Σόλωνα, εἶναι διδακτικὴ γιὰ τὴν παρούσα περίστασι (πβ. Σόλ. ἀπ. 4.5 κ.ε.). Οἱ ἀγαθοὶ δὲν ἔχουν καταστρέψει καμιά πόλη – «καταστρέφει» ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀγαθῶν. Οἱ ἀγαθοὶ δηλ. ταυτίζονται τὴν πόλη μὲ τὴ δικὴ τους πολιτικὴ, καὶ ἀσφαλῶς δὲν θὰ εἶχαν

λόγους νά τήν ἀλλάξουν. Ἡ ἴδια ἀντίληψη ἐκφράζεται στοὺς στίχους 867-8:

...ἀρετῆς δὲ μέγα κλέος οὐποτ' ὀλεῖται
αἰχμητῆς γὰρ ἀνὴρ γῆν τε καὶ ἄστυ σοοῖ.

Ὅταν ὁμως οἱ *κακοὶ* ἀπέκτησαν πλοῦτο καὶ διεκδίκησαν πολιτικὴ δύναμη, τότε οἱ πόλεις «κινδυνεύουν»: καὶ εἶναι αὐτὴ ἡ κατάσταση στὴν ὁποία ἀναφέρονται οἱ ἐπόμενοι στίχοι (44 κ.έ.). Ὑβρίζειν εἶναι ἡ πολιτικὴ τῶν ἡγεμόνων, ποὺ ὀνομάζονται μὲ τὸ ἐπίθετο ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς *κακοὺς*, ὅταν διαφθείρουν τὸν δῆμο, ὅταν ἐπιτρέπουν δικαιώματα σὲ αὐτοὺς ποὺ δὲν εἶχαν σύμφωνα μὲ τὴ *δίκη* (: *ἀδίκους*), προκειμένου οἱ ἴδιοι νὰ ἀποκτήσουν ὠφέλειες καὶ πολιτικὴ δύναμη. Ὅταν οἱ *κακοὶ* ἐπιδιώκουν αὐτὰ τὰ κέρδη, ἀποβαίνει *δημόσιον κακόν*, δηλ. *κακὸ* γιὰ τὴν τάξη πραγμάτων ποὺ ἐκφράζουν οἱ *ἀγαθοί*. Ἡ πόλη αὐτὴ δὲν πρόκειται νὰ παραμείνει στὴν ποθητὴ *ἡσυχίῃ* τῆς πολιτικῆς κατάστασης τῶν *ἀγαθῶν*. Ἐμφύλιος πόλεμος καὶ πολιτικὲς στάσεις, κατὰ τις ὁποῖες οἱ *κακοὶ* προσπαθοῦν νὰ ἐπιτύχουν κάποια προνόμια καὶ δικαιώματα, καὶ οἱ *ἀγαθοὶ* νὰ διατηρήσουν τὴν προηγούμενη πολιτικὴ πραγματικότητα καὶ ἡσυχία, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν διεκδικήσεων τῶν *κακῶν* καὶ τῆς πολιτικῆς ἐκμετάλλευσης τῶν ἡγεμόνων τῶν *ἀγαθῶν*. Μακάρι ἡ πόλη αὐτὴ ποτὲ νὰ μὴν ἀποφασίσει νὰ ἐφαρμόσει αὐτὴ τὴν κατάσταση. Οἱ *κακοὶ* (44), μὴ εὐγενεῖς μέλη τῆς πολιτικῆς συνεργασίας, καὶ οἱ *ἡγεμόνες* (41), φιλόδοξοι εὐγενεῖς καὶ μὴ εὐγενεῖς δημαγωγοί, προκάλεσαν τὴν πτώση τῆς μετριοπαθοῦς ὀλιγαρχίας καὶ σὲ λίγο τὴ δική τους. Παρόμοια εἶναι ἡ κατάσταση ποὺ περιγράφει ὁ Δαρεῖος στὸν ἔπαινο τῆς μοναρχίας:

ἐν δὲ ὀλιγαρχίῃ πολλοῖσι ἀρετὴν ἐπασκέουσι ἐς τὸ κοινὸν ἔχθεα ἴδια ἰσχυρὰ φιλέει ἐγγίνεσθαι· αὐτὸς γὰρ ἕκαστος βουλόμενος κορυφαῖος εἶναι γνώμησίν τε νικᾶν ἐς ἔχθεα μεγάλα ἀλλήλοισι ἀπικνέονται, ἐξ ὧν στάσεις ἐγγίνονται, ἐκ δὲ τῶν στασιῶν φόνος, ἐκ δὲ τοῦ φόνου ἀπέθῃ ἐς μοναρχίην (Ἡρόδ. 3.82.3).

Ἡ ἐπόμενη ἐλεγεία περιγράφει τὴν ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς κατάστασης ὑπὲρ τῶν *κακῶν*:

Κύρνε, πόλις μὲν ἔθ' ἦδε πόλις, λαοὶ δὲ δὴ ἄλλοι,
οἳ πρόσθ' οὔτε δίκας ἤδεσαν οὔτε νόμους,
ἀλλ' ἀμφὶ πλευραῖσι δορὰς αἰγῶν κατέτριβον,
ἔξω δ' ὥστε ἔλαφοι τῆσδ' ἐνέμοντο πόλεος.
καὶ νῦν εἰσ' ἀγαθοὶ Πολυπαῖδῃ· οἱ δὲ πρὶν ἔσθλοι
νῦν δειλοὶ. τίς κεν ταῦτ' ἀνέχοιτ' ἐσορῶν;...
ἀλλήλους δ' ἀπατώσιν ἐπ' ἀλλήλοισι γελῶντες,
οὔτε κακῶν γνώμας εἰδότες οὔτ' ἀγαθῶν.
μηδένα τῶνδε φίλον ποιεῦ Πολυπαῖδῃ ἀστῶν
ἐκ θυμοῦ χρεῖς σῦνεκα μηδεμῆς·
ἀλλὰ δόκει μὲν πᾶσιν ἀπὸ γλώσσης φίλος εἶναι,
χρῆμα δὲ συμμείξης μηδενὶ μηδ' ὄτιοῦν
σπουδαῖον γνώση γὰρ οἰζυρῶν φρένας ἀνδρῶν,
ὡς σφιν ἐπ' ἔργοισιν πίστις ἐπ' οὐδεμία,
ἀλλὰ δόλους ἀπάτας τε πολυπλοκίας τ' ἐφίλησαν
οὔτως ὡς ἄνδρες μηκέτι σφζόμενοι (53-68).

Στους πρώτους στίχους της έλεγείας δίδεται ολόκληρη ή ανάλυση της παραπάνω κατάστασης. Έκείνοι που προηγουμένως δέν γνώριζαν *δίκας*, έννοείται, τών *άγαθών*, τούς κανόνες που καθορίζουν την συμπεριφορά και τὰ δικαιώματα τών *άγαθών* (άλλά και τών *κακών*), και οί όποιοι φοροϋσαν δέρματα αϊγών και ζοϋσαν σάν τὰ έλάφια έξω από την πόλη, εΐναι τώρα *άγαθοί* (δηλ. ταπεινης καταγωγής, άλλα πλούσιοι). Και εκείνοι που προηγουμένως ήσαν *άγαθοί* (εϋγενοϋς καταγωγής και πλούσιοι) εΐναι τώρα *κακοί* (εϋγενοϋς καταγωγής, άλλα χωρίς πλοϋτο). Πώς νά άνέχεται κανένas (έννοείται *άγαθός*) νά θλέπει αϋτήν την κατάσταση. Εΐναι χαρακτηριστικό ότι και οί πρώτοι (πρώην *κακοί*) και οί δεϋτεροι (πρώην *άγαθοί*) όνομάζονται *λαοί* (στον πληθυντικό)¹⁸. Οί παραδοσιακά *άγαθοί* άποκαλούνται *άστοί* (41, πδ. Σόλ. 4.6), κάτοικοι του άστεως, πολϋ κοντά προς τή σύγχρονη «ταξική» σημασία του όρου. Και άσφαλώς ή πόλη παραμένει ή ίδια. "Επειτα κρίνει τή συμπεριφορά τών *άγαθών* αϋτών: έξαπατᾶ και κοροϊδεϋει ό ένας τόν άλλο, χωρίς οϋτε τις γνώμες (: άξιες, συμπεριφορά) τών *κακών* νά γνωρίζουν, δηλ. νά τηροϋν πλέον, οϋτε τις γνώμες τών *άγαθών* νά έχουν μάθει και νά εφαρμόζουν (59-60, 67): και άκόμη δέν δείχνουν καμία πίστη στις πράξεις τους (66, πδ. 109-12). Οί νεόπλοτοι αϋτοί *άγαθοί*, φαίνεται, δέν γνωρίζουν νά εφαρμόζουν τήν έλληνική άριστοκρατική άρχη, νά ώφελοϋν τούς φίλους και νά θλάπτουν τούς έχθρους. Γι' αϋτό, και σύμφωνα με τις πρώτες ύποθήκες (31 κ.έ.), ό Θεόγνης συμβοϋλεύει τόν Κύρνο νά άπέχει από αϋτούς τούς άνθρώπους: νά μήν κάνει κανένα φίλο και καμιά σοβαρή συναλλαγή μαζί τους (61, 64-5) – αν και συμβοϋλεύει «με τὰ λόγια» νά εΐναι φίλος με όλους.¹⁹ Και εΐναι αϋτοϋ του εΐδους ή κριτική προς αϋτούς που ήσαν προηγουμένως *κακοί*, άλλα έχουν γίνει *άγαθοί*, ή όποια «ήθικοποίησε» τὰ έπίθετα *άγαθός*, *κακός*, με τή μεταγενέστερη άρχαία και σύγχρονη νέα έλληνική σημασία, ιδιαίτερα μέσω του χριστιανισμού. Οί άνθρωποι αϋτοί δηλ. έχουν τὰ έξωτερικά χαρακτηριστικά, τόν πλοϋτο τών παραδοσιακά *άγαθών*, άλλα τὰ έσωτερικά γνωρίσματα (άξιες, συμπεριφορά) τών παραδοσιακά *κακών*. Τὰ παραδοσιακά δηλ. γνωρίσματα του

18. Η άρχική σημασία της λέξης *λαός* φαίνεται νά εΐναι στρατός (*λαFαγέτας*), έπειτα όμως ποικίλλει ή και χρησιμοποιείται ως συνώνυμο του *δήμος* και δηλώνει τούς πολίτες ως μέλη μιᾶς πολιτικής κοινωνίας, τó σύνολο τών ελεύθερων ανθρώπων, όπου ανάλογα με τὰ συμφραζόμενα μπορεΐ νά νοϋνται και *άγαθοί* (πδ. 'Αλκαϊος 364 LP). 'Ο *δήμος* χαρακτηρίζεται ύποτιμητικά *κενεόφρων* και *φιλοδέσποτος* (847-50). 'Η έλεγεία μάλλον αναφέρεται σε κατάσταση όμοια με εκείνη στην 'Αθήνα πριν από τόν Πεισίστρατο ανάμεσα στο Σόλωνα και τó δήμο (πδ. άπτ. 5, 6, 9, 11). "Όμοια στο δίστιχο 233-4: *άκαρόπολις* και *πύργος* *έων* *κενεόφρονι* *δήμω* / *Κύρνω* *όλίγης* *τιμής* *έμμορεν* *εσθλόδ*

άνηρ ό Θεόγνης δηλώνει τήν αντίθεση του έναντι της δημαγωγίας τών ήγετών και της εύκολίας με τήν όποία ό δήμος γίνεται αντικείμενο έμμεταλλεύσεως, χωρίς νά αξιολογεΐ όρθά τή θέση του *άγαθού* μέσα στην πόλη. Πδ. W. Donlan, «Changes and Shifts in the Meaning of Demos in the Literature of the Archaic Period» (*PP* 25 (1970) 381-95) και *The Aristocratic Ideal*, σσ. 86-7.

19. Τό μίσος, ή πρόκληση θλάδης ή ή έξατάτηση του έχθρου επιβάλλεται από τήν άρχαία έλληνική ήθική: πδ. 'Αρχιλ. 23.14-5, Σόλ. 13.5-6, Θεόγνης 363-4, 213-8, 337-40, 851-2, 871-2, 1071-2, 1107-8, Εϋριπίδης *Μήδ*. 809, 'Ηρακλ. 881-2, Πλάτωνας *Πολ.* 331e-336a (*φι-*

ἀγαθοῦ ἔχουν ἀποσχιστεῖ μεταξὺ τους καὶ διαχωριστεῖ λόγω τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης μιᾶς χαμηλότερης κοινωνικῆς τάξεως, καὶ λόγω τῶν ἀνώμαλων πολιτικῶν καταστάσεων. Ἔτσι, ἀκόμη καὶ ἓνας ταπεινότατης καταγωγῆς μπορεῖ νὰ ἀποκτήσει χρήματα, *μοῖρα ἀρετῆς* ὅμως συνοδεύει ὀλίγους ἄνδρες, ὅσους κατὰ γοντα ἀπὸ εὐγενῆ καταγωγή (149-50) – καὶ αὐτὸ δὲν ἀνατρέπεται.

Ἡ μόνη αἰτία πὺν μπορεῖ νὰ ἀλλάξει τὴν εὐγενῆ καταγωγή, τὸ μόνιμο αὐτὸ συστατικὸ τῆς ἀρετῆς, εἶναι οἱ ἐπιμειξίες:

κρίους μὲν καὶ ὄνους διζήμεθα Κύρνε καὶ ἵππους
εὐγενέας, καὶ τις βούλεται ἐξ ἀγαθῶν
θήσασθαι γῆμαι δὲ κακὴν κακοῦ οὐ μελεδαίνει
ἔσθλος ἀνὴρ, ἦν οἱ χρήματα πολλὰ διδῶ,
οὐδὲ γυνὴ κακοῦ ἀνδρὸς ἀναίνεται εἶναι ἄκοιτις
πλουσίον, ἀλλ' ἀφνεὸν βούλεται ἀντ' ἀγαθοῦ...
χρήματα μὲν τιμῶσι καὶ ἐκ κακοῦ ἔσθλος ἔγρημε
καὶ κακὸς ἐξ ἀγαθοῦ πλοῦτος ἔμειξε γένος,
οὕτω μὴ θαύμαζε γένος Πολυπαιδῆ ἀστῶν
μανροῦσθαι σὺν γὰρ μίγεται ἔσθλα κακοῖς (183-92).

Μολονότι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι φροντίζουν τὰ ζῶα τους νὰ βατευτοῦν ἀπὸ ζῶα καλῆς ράτσας, οἱ ἀγαθοὶ δὲν διστάζουν νὰ νυμφεύονται τὴν κόρη κακοῦ πατέρα, ἂν τοὺς δίδει πολλὰ χρήματα. Καὶ ἡ κόρη κακοῦ πατέρα δὲν ἀρνείται νὰ εἶναι σύζυγος πλουσίον ἀνδρα, ἀλλὰ προτιμᾷ τὸν πλοῦσιον (καὶ κακὸ) ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὅλοι τιμοῦν τὰ χρήματα, θέτουν ὡς κριτήριον τὸν πλοῦτον, ὥστε ἓνας ἀγαθὸς μπορεῖ νὰ νυμφευτεῖ τὴν κόρη κακοῦ καὶ ἓνας κακὸς ἐπιζητεῖ νὰ νυμφευτεῖ τὴν κόρη ἀγαθοῦ προκειμένου νὰ ἀποκτήσει τὸ ἄλλο συστατικὸ τῆς ἀρετῆς πὺν δὲν ἔχει, τὴν εὐγενικὴν καταγωγή: ὁ πλοῦτος ἔμειξε γένος, ὁ πλοῦτος προκάλεσε τὴν ἐπιμειξία τῶν γενῶν, δηλ. τῶν εὐγενῶν (ἀγαθῶν) καὶ τῶν κακῶν. Ἔτσι, διαπιστώνει ὁ Θεόγνης, ἀμυρώνεται ἡ καθαρὴ γενιά τῶν ἀγαθῶν, καὶ ἀναμειγνύονται τὰ καλὰ (ἔσθλα) μὲ τὰ κακὰ. Ἄς σημειωθεῖ ἡ ἀλληλεπίδραση²⁰ στὸ μίγεται, τὸ ὁποῖο ἐκφράζει καὶ τὴν ἐρωτικὴν πράξη στὴν ὁποία ὀφείλεται αὐτὴ ἡ ἐπιμειξία τῶν κακῶν μὲ τοὺς ἀγαθοὺς. Ἄς σημειωθεῖ, ἐπίσης, πῶς χρησιμοποιήθηκαν τὰ οὐδέτερα τῶν «ταξικῶν» ἐπιθέτων (ἀγαθός, ἔσθλος, κακός) ὥστε νὰ χαρακτηρῖσιν ἠθικὰ τίς συμπεριφορὲς τῶν ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζουν. Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς τοῦ Θεόγνη μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἀποτελοῦν διαμαρτυρία γιὰ ἓνα ἀσυνθηκολόγητο ἀγαθὸ καὶ ὅτι ἐντάσσονται σὲ αὐτὰ τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς ὑποσχέθηκε νὰ διδάξει τὸν Κύρνον: νὰ συναναστρέφεται τοὺς ἀγαθοὺς

λοὺς ὀφελεῖν καὶ ἐχθροὺς βλάπτειν), Ἄριστο-
τέλης Ἱητ. 1363a 19-21, 33-4, 1399b 36-7, κ.ἄ.
π6. J.M. Lewis, «Eros and the Polis in Theognis
Book ii» καὶ W. Donlan, «Pistos Philos Hetairios»
(στὸ *Theognis of Megara*) σσ. 201-10, 231-2, 235-6
καὶ πῶς πρόσφατα M. Blundel, *Helping Friends*

and Harming Enemies. A Study in Sophocles and
Greek Ethics (Cambridge 1989) σσ. 25-59.

20. Π6. M. Silk, *Interaction in Poetic
Imagery with special reference to Early Greek
Poetry* (Cambridge 1974) σσ. 23-5, κ.λπ.

και να αποφεύγει τους κακούς. Ἡ ἀναφορὰ στὸ πατρωνυμικὸ *Πολυπαῖδη* (191), ὁ γιὸς τοῦ *Πολυπάου* (πού ἔχει ἀποκτήσει πολλά, πβ. 663) ἴσως ἀποτελεῖ μιὰ σκόπιμη ἀμφισβήσια τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Μιὰ τέτοια ἐπιμειξία ἀποτελεῖ ἀδικία, παράβαση τῆς *δίκης*, καὶ ἔκφραση σύνεσης εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τέτοιων ἀδικιών πράξεων (29-30, 35-6). Μὲ τὴν ἴδια ὀπτική, ἴσως, πρέπει νὰ δοῦμε μιὰ ἀνάλογη διαμαρτυρία: *πλήθει δ' ἀνθρώπων ἀρετὴ μία γίνεται ἦδε, πλουτεῖν* (699-700) καὶ τὴν κατάληξη τῆς ἴδιας ἐλεγείας: *πλοῦτος πλείστην πᾶσιν ἔχει δύναμιν* (718). Γιὰ ὅλους ὁ πλοῦτος ἔχει τὴ μεγαλύτερη δύναμη, καὶ κάνει τοὺς ἀνθρώπους ὥστε νὰ θεωροῦν ὅτι ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀρετὴ. Ὅσο ὁ πλοῦτος ἦταν δεδομένο συστατικὸ τοῦ ἀγαθοῦ δὲν ὑπῆρχε αἰτία τέτοιας διαμαρτυρίας, ὅταν ὅμως διασπάστηκε ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ, οἱ πρώην ἀγαθοὶ αἰσθάνονται ὑποχρεωμένοι νὰ διαμαρτυρηθοῦν. Γι' αὐτὸ ἕνας τέτοιος λόγος δὲν θὰ εἶχε θέση στὸ ἔπος, στὸ Θεόγνη ὅμως ἀποτελεῖ βασικὸ πολιτικὸν λόγο.

Ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ πρὸς τοὺς κακούς καὶ ἡ «ἠθικοποίησις» τῶν ἐπιθέτων ἀγαθός, κακός εἶναι συχνὸ θέμα στὰ *Θεογνίδεια*. Στους στίχους 683-86 διατυπώνονται εὐκρινῶς οἱ δυσκολίες τοῦ ἀγαθοῦ φτωχοῦ καὶ τοῦ κακοῦ πλουσίου:

*πολλοὶ πλοῦτον ἔχουσιν ἀδριες· οἱ δὲ τὰ καλὰ
ζητοῦσιν χαλεπῇ τειρόμενοι πενή·
ἔρδειν δ' ἀμφοτέροισιν ἀμηχανίη παράκειται·
εἴργει γὰρ τοὺς μὲν χρήματα, τοὺς δὲ νόος.*

Ἐκεῖνοι πού ἔχουν πλοῦτο δὲν γνωρίζουν πῶς νὰ τὸν χρησιμοποιήσουν, καὶ ἐκεῖνοι πού ἐπιζητοῦν τὰ καλὰ, δηλ. πράξεις πού ταιριάζουν στοὺς ἀγαθούς, κατατρύχονται ἀπὸ τὴν πενία. Καὶ οἱ δύο ὅμως «τάξεις» ἐμποδίζονται στὶς πράξεις τους ἀπὸ τὴν ἀμηχανίη²¹, γιατί τοὺς ἀγαθούς (ἀλλὰ φτωχοὺς) ἐμποδίζει ἡ ἔλλειψη χρημάτων, ἐνῶ τοὺς κακούς (ἀλλὰ πλούσιους) ὁ νόος, δηλ. ἡ ἄγνοια τῶν ἀξιών, τῶν κανόνων ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς συμπεριφορᾶς, ἐννοεῖται μὲ βάση τὰ κριτήρια τῶν ἀγαθῶν.

Στὶς δυσκολίες τοῦ ἀγαθοῦ φτωχοῦ ἀναφέρεται ἡ ἐλεγεία 173-78, πού ἀποτελεῖ ἔτσι μιὰ διαμαρτυρία γιὰ τὴν ἀδυναμία του, καὶ εἰδικότερα οἱ στίχοι 177-8:

*καὶ γὰρ ἀνὴρ πενήν δεδημημένος οὔτε τι εἰπεῖν
οὔτ' ἔρξει δύναται, γλώσσα δὲ οἱ δέδεται.*

Πρόκειται γιὰ τὸν ἀγαθὸ πού ἔχει χάσει τὸν πλοῦτο του: *ἄνδρ' ἀγαθὸν πενήν πάντων δάμνησι μάλιστα* (173), γιατί ἐκεῖνος ἔχει μάθει τί στερεῖται: τὴν πολιτικὴ, στρατιωτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐξουσία (πβ. Ἄλκαϊος, ἀπ. 360, 364 LP). Ἔτσι «δαμασμένος» ἀπὸ τὴν πενία οὔτε νὰ μιλήσει στὴν ἀγορὰ μπορεῖ οὔτε νὰ πράξει κάτι: εἶναι δεμένη ἡ γλώσσα του. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἰδανικὸ τοῦ ἀγαθοῦ στὸν

21. Ἡ ἀμηχανίη εἶναι βασικὸ θέμα ὅλης τῆς ἀρχαῖης λυρικῆς ποίησης καὶ συχνὸ στὸν Θεόγνη, πβ. B. Snell, *Ἡ Ἀνακάλυψη τοῦ*

Πνεύματος (μετάφρ. Δ. Ἰακώβ, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1981) σσ. 103, 146.

“Ομηρο εἶναι: *μύθων τε ῥήτηρ’ ἔμεινα προηκτῆρά τε ἔργων* (‘Ιλ. 9.443). Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ ἀγαθὸς πρέπει νὰ προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλάσεται ἀπὸ τὴν πενία ὡς ἀποτροπαιο κακὸ ρίχνοντάς τὴν ἐς *μεγακῆτα πόντον... καὶ πετρῶων Κύρνε κατ’ ἠλιδάτων* (175-6).

Ὁ Θεόγνης φαίνεται σαφέστερος σὲ ἄλλῃ ἐλεγείᾳ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὰ μειονεκτῆματα τῆς πενίας:

*γνωτῆ τοι Πενίη γε καὶ ἄλλοτρή περ εἶδουσα
οὔτε γὰρ εἰς ἀγορὴν ἔρχεται οὔτε δίκας
πάντη γὰρ τοῦλασσον ἔχει, πάντη δ’ ἐπίμικτος,
πάντη δ’ ἐχθρῆ ὁμῶς γίνεται, ἐνθά περ ἦ (267-70).*

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς τοῦ Θεόγνη δὲν μπορεῖ νὰ πεί κανεὶς ὅτι ἀναφέρονται ἀπὸ εὐρύτερη ἀνθρωπιστικὴ ἄποψη στὰ μειονεκτῆματα τῆς πενίας γενικᾶ, ἀλλὰ, ὅπως καὶ μὲ τὸν Ἀλκαῖο, ἀποτελοῦν «ταξικὴ» ἐμπειρία μετὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ πλοῦτου ἀπὸ τοὺς ἀγαθοὺς. Ἐὰς προσεχθεῖ τὸ *ἄλλοτρή*: δὲν εἶναι δηλ. γιὰ αὐτόν. Ὁ πένης πού δὲν ἔχει ἀποκτήσει πολιτικὰ δικαιώματα ἢ ὁ ἀγαθὸς πού ἔχασε τὸν πλοῦτο του καὶ ἐνδεχομένως τὰ πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ του δικαιώματα συνειδητοποιεῖ ὅτι δὲν ἔχει θέση στὴν ἀγορὰ ἢ στὰ δικαστήρια, πάντοτε βρίσκεται σὲ μειονεκτικὴ θέση καὶ πάντοτε μυκτηρίζεται (πβ. 351-54, 619-22, 649-52, κ.ἄ.).

Ἐπίσης, παρόμοια ἀρνητικὴ κριτικὴ γιὰ τοὺς κακοὺς, μὲ βάση τὰ κριτήρια τῶν ἀγαθῶν, ἐκφράζεται στοὺς στίχους 319-22:

*Κύρν’, ἀγαθὸς μὲν ἀνὴρ γνώμην ἔχει ἔμπεδον αἰεὶ,
τολμᾷ δ’ ἐν τε κακοῖς κείμενος ἐν τ’ ἀγαθοῖς
εἰ δὲ θεὸς κακῷ ἀνδρὶ βίον καὶ πλοῦτον ὀπάσσει,
ἀφραίων κακίην οὐ δύναται κατέχειν.*

Ἡ γνώμη τὴν ὁποῖαν ἔχει ἔμπεδον ὁ ἀγαθὸς (πβ. Σόλ. 13.10) εἶναι ἡ ἰκανότητα καὶ περιουσία νὰ σκέπτεται καὶ νὰ συμπεριφέρεται σύμφωνα μὲ τὴν «τάξι» του. Ἀντίθετα ὁ κακός, καὶ ὅταν ἀποκτήσει πλοῦτο, ἀφραίων (ἐπειδὴ εἶναι ἄφρων, δηλ. δὲν ἔχει τὸ νοῦ τῶν ἀγαθῶν) δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει τὴν κακίην του, τὴν ιδιότητα δηλ. τοῦ κακοῦ, πού εἶναι σύμφυτη μὲ τὴν καταγωγὴ του. Ἡ κακίη δηλ. τοῦ κακοῦ καὶ παρὰ τὰ πλοῦτη πού ἐνδεχομένως ἔχει ἀποκτήσει, τὰ ὁποῖα διεκδικοῦν μέρος τῶν στοιχείων τοῦ ἀγαθοῦ, παραμένει πάντοτε σύμφυτη μαζί του, δεδομένου ὅτι ἡ ταπεινὴ καταγωγὴ του ἢ οἱ τρόποι πού ἔχει μάθει δὲν ἀλλάσσουν μὲ τὴν ἀπόκτηση πλοῦτου (πβ. 441-46). Ἀπὸ αὐτὸ ἀκριβῶς κατάγεται ἡ χρῆση τῶν ἐπιθέτων ἀγαθός, κακός μὲ ἠθικὴ, καὶ μάλιστα ὑποτιμητικὴ σημασία, ἢ ὁποῖα ἐπιβλήθηκε ἔπειτα στὴ γλῶσσα, ἰδιαίτερα καθὼς γνωρίζουμε τὸ λόγο τῶν ἀγαθῶν συγγραφέων.

Παρομοιωδὲς εἶναι ἓνα ἄλλο δίστιχο, πού ἀνήκει μᾶλλον στὸ Σόλωνα (153-4, Σόλ. ἀπ. 6.3-4):

*τίκτει τοι κόρος ὕβριν, ὅταν κακῷ ὄλθος ἔπηται
ἀνθρώπων καὶ ὅτω μὴ νόος ἄρτιος ἦ.*

Ὁ κόρος γεννᾷ ὕβριν σὲ δύο περιπτώσεις: ὅταν ὁ κακὸς εἶναι πλούσιος, γιατί δὲν γνωρίζει νὰ μεταχειριστεῖ τὸν πλοῦτο του, καὶ ὅταν ὁ ἀγαθὸς δὲν ἔχει ἄριστον νόον, ὅταν π.χ. πράττει ἀδικες (ποῦ δὲν τοῦ ταιριάζουν) πράξεις. Τὸ ἐπί(θ) ἄριστος ἔχει τὴν ἴδια ρίζα μὲ τὸ οὐσιαστικὸ ἀρετὴ (ἀπὸ τὸ ἀραρίσκω). Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ Σόλωνα, ὕστερα ἀπὸ τὸ πρῶτο ἡμιστίχιο, τὸ κείμενο εἶναι παραλλαγμένο: *ὅταν πολὺς ἄλλθος ἔπηται / ἀνθρώποις ὀπόσοις μὴ νόος ἄριστος ἦ*. Ἡ ὕβρις δηλ. στὸ Σόλωνα ἀνάγεται στοὺς πλουσίους ἀγαθούς: πβ. τὴν διαπίστωση τοῦ Ἀριστοτέλη (Αθ. Πολ. 5): *καὶ ὄλως αἰεὶ τὴν αἰτίαν τῆς στάσεως ἀνάπτει τοῖς πλουσίοις*. Ἡ ἔλεγεία τέλος 373-400, καὶ ἰδιαίτερα οἱ στίχοι 383 κ.έ., συνοψίζουν τὰ αἰσχέα ποῦ ὑποφέρει καὶ τὰ κακὰ ποῦ διδάσκεται ὁ ἀγαθὸς ποῦ ἔχει χάσει τὸν πλοῦτο του καὶ πιέζεται ἀπὸ τὴν *χρημοσύνην* καὶ τὴν *ἀμηχανίην*, ἐνῶ ἀγαπᾷ καὶ ἐπιδιώκει τὰ *δίκαια*, αὐτὰ δηλ. ποῦ ἐπιτάσσει ἡ παραδοσιακὴ τάξι πραγμάτων.

Τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀγαθοῦ ἑξαίτιας τῆς *χρημοσύνης*, καθὼς καὶ τὴ διαδικασία τῆς μεταβολῆς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων περιγράφει ἀλληγορικὰ ἡ ἔλεγεία (ποῦ ἀποδίδεται μὲ ἐρωτηματικὸ καὶ στὸν Εὐῆνο στὴν ἔκδοση τοῦ West) 667-82:

*εἰ μὲν χρήματ' ἔχομι Σιμωνίδη, οἷά περ ἦδη,
οὐκ ἂν ἀνύωμην τοῖς ἀγαθοῖσι συνών.
νῦν δέ με γινώσκοντα πατέρωχεται, εἰμὶ δ' ἄφωνος
χρημοσύνη, πολλῶν γνούς ἂν ἄμεινον ἔτι,
οὐνεκα νῦν φερόμεσθα καθ' ἰστία λευκὰ θαλόντες
Μηλίον ἐκ πόντου νύκτα διὰ δνοφερήν,
ἀντλεῖν δ' οὐκ ἐθέλουσιν, ὑπερβάλλει δὲ θάλασσα
ἀμφοτέρων τοίχων ἢ μάλα τις χαλεπῶς
σφύζεται, οἷ' ἔρδουσι κυβερνήτην μὲν ἔπανσαν
ἐσθλόν, ὅτις φυλακὴν εἶχεν ἐπισταμένως·
χρήματα δ' ἀρπάζουσι βίη, κόσμος δ' ἀπόλωλεν,
δασμός δ' οὐκέτ' ἴσος γίνεταί ἐς τὸ μέσον·
φορητοὶ δ' ἄρχουσι, κακοὶ δ' ἀγαθῶν καθύπερθεν.
δαιμαίνω, μὴ πως ναῦν κατὰ κύμα πῆν.
ταυτὰ μοι ἠνίχθω κεκουμμένα τοῖς ἀγαθοῖσι·
γινώσκοι δ' ἂν τις καὶ κακός, ἂν σοφός ἦ.*

Ἡ ἔλεγεία συνεχίζει τὴ γνωστὴ σειρά τῆς παράστασης τῆς πολιτείας μὲ σκάφος²². Ὁ ποιητὴς ὑποφέρει γιατί δὲν ἔχει πλέον τὰ χρήματα ποῦ εἶχε κάποτε, καὶ ὁ πλοῦτος τὸν παρέρχεται, ἂν καὶ ὁ ἴδιος γνωρίζει τὴν κατάσταση. Ἡ *χρημοσύνη* τὸν κρατεῖ ἄφωνο, παρόλο ποῦ ἐκεῖνος περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ἀκόμη καὶ

22. Πβ. Ἀρχίλοχος ἀπ. 105-6W (=56D), Ἀλκαῖος ἀπ. 6, 326, 73, Αἰσχ. Ἑπτὰ 3, 62 κ.λπ. Πβ. D. Page, *Sappho and Alcaeus* (Oxford 1955, repr. 1979) σσ. 179 κ.έ. Γιά τὴν ἔλεγεία αὕτη πβ. G. Cerri, «Isos dasmos come equivalence di isonomia nella silloge teognidea» (*QUCC* 8 (1969)

97-104) καὶ G. Nagy, «A poet's vision» (στὸ *Theognis of Megara*) σσ. 21-4, 66-7, Figueira, «The Theognidea» (ἀγτ.) σσ. 149-50, καὶ V. Cobbe-Stevens, «Opposites, Reversals, and Ambiguities: The Unsettled World of Theognis» (αὐτ.) σσ. 163-4, κ.ά.

τη προσήλωση στις παραδοσιακές αξίες του *ἀγαθοῦ*²⁴. *Εὐσέβεια* τοῦ *ἀγαθοῦ* εἶναι τὸ νὰ ζεῖ σύμφωνα μὲ τις δικές του ἀξίες, καὶ ἄδικη ἀπόκτηση πλούτου (*ἀδικίας*) εἶναι ὅποια δὲν συμφωνεῖ μὲ τις παραδοσιακές ἀσχολίες τοῦ *ἀγαθοῦ* γαιωκτῆμονα (π.χ. ὁ γάμος μὲ πλούσια *κακή*). *Επειτα ἡ λέξη *δικαιοσύνη* ἀπαντᾷται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ στίχο αὐτόν. (Πβ. τὴν ἐμφάνιση καὶ ἐπίδοση τὸν 6ο αἰ. ἀφηρημένων ἐπίσης οὐσιαστικῶν σὲ -οσύνη: *γνωμοσύνη*, Σόλ. 16. *χρη(σ)μοσύνη*, Πυρτ. 10.8, Θέογν. 389, 394, *ἀχρημοσύνη* 156 κλπ.): ἔτσι *δικαιοσύνη*, ὡς ἀφηρημένο οὐσιαστικό τοῦ *δίκαιος*, δηλώνει τὴν ιδιότητα τοῦ νὰ εἶναι ἕνας *δίκαιος* καὶ τὸ ἐπιθ. μὲ τὴν σειρά του σημαίνει τὸν ἀναφερόμενο στὴ *δίκη*: ὅ,τι ἀνήκει σὲ κάποιον παραδοσιακά. Ὁ περίφημος 147 στίχος (πὺν ἀποδίδεται καὶ στὸν Φωκυλίδη, ἀπ. 110 GP) δὲν λέγει ὅτι ἡ *δικαιοσύνη* ἀποτελεῖ τὴν πεμπτοῦσα τῆς *ἀρετῆς*, οὔτε ὅτι εἶναι ἡ *τελεία ἀρετὴ* ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (*Ἠθ. Νικ.* 1129b 25 κ.έ.), ἀλλὰ ὅτι ὅλες οἱ ἄλλες ἀρετές, ὅλα δηλ. τὰ συστατικά στοιχεῖα τῆς ἐνιαίας *ἀρετῆς*, ἐμπεριέχονται στὴ *δικαιοσύνη*, στὴ γνώση καὶ τὴν τήρηση τῆς *δίκης*, τῶν κατεστημένων *δικαιωμάτων* καὶ ὑποχρεώσεων τοῦ *ἀγαθοῦ*, στὴ μὴ διατάραξη τοῦ κοινωνικοῦ status. Ὁ ἐπόμενος στίχος ἀποτελεῖ μὴ ταυτολογία: ὅποιος εἶναι *δίκαιος*, δηλ. δέχεται καὶ τηρεῖ αὐτὴ τὴ *δίκη*, εἶναι *ἀγαθός*. Εἶναι προτιμότερο γιὰ τὸν *ἀγαθό*, πὺν ἔνδεχομένως ἔχει χάσει τὴν περιουσία του, ἢ τμῆμα τῆς, νὰ ζεῖ εὐσεβῆς πρὸς τὸ θεὸ παρὰ νὰ προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσει χρήματα μὲ τρόπο πὺν παραβαίνει τὴ *δίκη* (πβ. 29-30): γιὰ τὴν *δικαιοσύνη* εἶναι ἡ ἀναγνωριση καὶ τήρηση τῆς *δίκης*, καὶ ὅποιος ἀναγνωρίζει αὐτὴ τὴ *δίκη* εἶναι *ἀγαθός*. *Ἄλλωστε αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς *δικαιοσύνης* δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ ὄρισμό ὅτι *δικαιοσύνη* εἶναι τὸ τὰ αὐτοῦ πράττειν (Πολ. 433b, 434c, Φαῖδρ. 247a, κ.ά. πβ. Πολ. 331e-332a). Τὰ πράγματα γίνονται σαφῆ μὲ τὸ ἐπόμενο δίστιχο (149-50): *χρήματα μὲν δαίμων καὶ παγκάκῳ ἀνδρὶ δίδωσιν / Κύρην· ἀρετῆς δ'ὀλίγοις ἀνδράσι μοῖρ' ἔπεται*. Πλούτο μπορεῖ νὰ ἀποκτήσει καὶ κάποιος πὺν εἶναι πολὺ ταπεινῆς καταγωγῆς. *Δίκαιοι* ὅμως εἶναι ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους συνοδεύει *μοῖρα ἀρετῆς*, οἱ ἐκ καταγωγῆς δηλ. *ἀγαθοί*, καὶ ἐκεῖνοι πὺν ἀκολουθοῦν αὐτὴ τὴν ἀντίληψη. Τὸ *πλουτεῖν* ὡς ἀποκλειστικὴ *ἀρετὴ* (699-700) ἀποτελεῖ μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ *ἀδικία*²⁵.

24. Ὡς συνεργατικὴ ἀξία ἀντιμετωπίζει τὴν *δικαιοσύνη* ὁ A.W.H. Adkins, *Moral Values and Political Behaviour* σσ. 42-3, καὶ *Merit and Responsibility*, σ. 78-9. Βλ. ἐπίσης W. Donlan, *The Aristocratic Ideal*, σσ. 93-4 καὶ M.T.W. Amheim, *Aristocracy in Greek Society* (London 1977), σσ. 164-67.

25. Σκοπός μου δὲν ἦταν νὰ ἐξαντλήσω ὅλες τὶς ἐλεγείες τοῦ Θέογνη πὺν ἀναφέρονται στὸν *ἀγαθό* καὶ *κακό*. *Ἄλλωστε μερικές ἀπόψεις διατυπώνονται τηλεγραφικά. Συστηματικὴ ἐξέταση τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐλεγείων ὑπὸ παρεμφερῆ ὀπτικὴ πβ. I.N. Perysina-Kis, *Wealth and Society in Early Greek Literature* (Univ. of London Ph.D. 1982) σσ. 456-506, 644-49.

*Ἡ παρούσα ὁμως ἐργασία ἀποτελεῖ περισσότερο προῖον διδακτικῆς πράξης καὶ ἀποσκοπεῖ στὴν εκπαιδευτικὴ πρακτικὴ: μὲ τις ἐλεγείες πὺν ἀναλύει σκοπεύει ἀφενὸς νὰ δώσει ἰκανὰ καὶ ἀναγκαῖα δείγματα τῆς ἀποκατάστασης σὲ ὀρθὴ ἐρμηνευτικὴ καὶ μεθοδολογικὴ βάση τῆς ἐρμηνείας τοῦ κειμένου τοῦ Θέογνη, καὶ ἐπαγωγικὰ ὄλιγς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, καὶ ἀφετέρου νὰ προβληματίσει τόσο γιὰ τὴν ἀπὸ μετάφραση διδασκαλία τῶν ἀρχαίων κειμένων (χωρὶς ὥστόσο ὁ συγγραφέας νὰ ἀντιτίθεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς), ὅσο καὶ γιὰ τὴν «ἐρμηνεία» τους καὶ τὴν ἐκ τῶν ἔνδον ὑπονομοσίη τους.